

З історії Полтавського педуніверситету

УДК 911.3

С. М. Шевчук

ПРОФЕСОР КОСТЬ ДУБНЯК — ТЕОРЕТИК УКРАЇНСЬКОЇ ГЕОГРАФІЇ ТА ВИКЛАДАЧ ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ ПОЛТАВСЬКОГО ІНСТИТУТУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ

У статті розкрито внесок видатного українського географа першої половини ХХ століття — професора Костя Володимировича Дубняка. Ім'я К.В. Дубняка відоме в науці як теоретика українського географічного краєзнавства, одного з лідерів наукової школи української економічної географії, засновника краєзнавчих географічних досліджень території Полтавщини. Матеріал статті розкриває життєвий шлях та науковий доробок ученого.

Ключові слова: *професор Кость Дубняк, історія української географії I половини ХХ століття, географічне краєзнавство, наукові школи і напрями в географії.*

Суспільна географія в Україні протягом ХХ століття пройшла свою еволюцію через низку етапів та оформлення теоретико-методологічних основ, що дістало своє відображення в зміні назви самої науки (від комерційної до економічної, згодом до економічної та соціальної, а нині — суспільної географії), становленні різних теоретичних напрямів (галузево-статистичного, антропогеографічного, краєзнавчого, українського районного, районно-комплексного, суспільно-географічного та ін.). Історія української географії має вивчити роль і місце вітчизняної суспільної географії в загальногеографічному та загальнонауковому процесі, систематизувати творчий доробок учених, щоб установити їх роль у розвитку географічної науки в Україні.

Сьогодні належної оцінки потребують також роботи й теоретичні узагальнення вчених першої половини ХХ століття, на яку, власне, й припадає теоретико-методологічне та організаційне оформлення географічної науки в Україні. Саме з початком Української національної революції розгорнувся якісно новий етап у розвитку вітчизняної наукової думки взагалі, а для економіко-географічної науки починається етап наукового становлення, на який припадає формування української економіко-географічної школи в складі К. Воблого, В. Гериновича, М. Дольницького, К. Дубняка, Ф. Матвієнка-Гарнаги, С. Остапенка, Я. Пілецького, С. Рудницького, В. Садовського, А. Синявського, О. Сухова та багатьох інших науковців. Головним центром розвитку науки в Україні стала заснована у 1918 році на основі Українського наукового товариства — Українська Академія Наук. А вже в 1927 році в Харкові при ВУАН та Наркоматі освіти було відкрито Український науково-дослідний інститут

географії та картографії. Очолив роботу першої академічної в Україні географічної установи С. Рудницький, згуртувавши навколо себе однодумців, більшість з яких стали співробітниками чи аспірантами Інституту.

Серед науковців Українського науково-дослідного інституту географії та картографії, який працював у кінці 20-их — на початку 30-их років ХХ століття у Харкові, одне з провідних місць належить професору Костеві Дубняку — фундаторові краєзнавчого напрямку в теорії української суспільної географії та теоретику економіко-географічної науки. Але ще до того як професор К. Дубняк очолив краєзнавчий відділ Інституту, його наукова й освітня діяльність була пов'язана з Полтавським та Харківським інститутами народної освіти.

Постать професора К. Дубняка маловідома або й зовсім невідома сьгоднішньому поколінню українських географів, незважаючи на численні праці, які науковець залишив по собі. В біографічних довідниках і академічних енциклопедіях знаходимо досить обмежені довідкові відомості про вченого. Сьгоднішнє покоління географів навіть не мало в розпорядженні фотографії цього великого діяча української землезнавчої науки.

Дослідженню життєвого та творчого шляху К. Дубняка присвячені лише окремі розвідки М. Костиці [7], К. Мезенцева [8], О. Шаблія [9], С. Шевчука [10, 11] та інших, проте вони стосуються переважно наукового доробку вченого. На основі вивчення архівних фондів нам удалося вивчити основні етапи життєвого шляху видатного українського географа першої половини ХХ століття.

Народився К. Дубняк у місті Миргород на Полтавщині, де й здобув середню освіту. Навчання продовжував у Полтавській духовній семінарії, Лазаревському інституті східних мов (Москва), Московському комерційному інституті. Однак був відрахований за неблагонадійність. У 1914 році К. Дубняк закінчив природничий відділ фізико-математичного факультету Харківського університету та здобув фах географа. Відразу після закінчення університету майбутній професор повертається на Полтавщину, де викладає географію в середніх школах міст Миргород і Кобеляки. Саме тут була видана його перша праця «Російсько-український словник термінів природознавства та географії» (Кобеляки, 1917).

У 1918 році Кость Дубняк переїздить до Полтави й починає викладати економічну географію в кооперативному та сільськогосподарському технікумах. З 1919 по 1924 роки К. Дубняк — професор Полтавського інституту народної освіти. Серед основних курсів, які викладав учений, були економічна географія, землезнавство й краєзнавство. Останнє викладалося тоді на всіх спеціальностях вищих навчальних закладів. Одночасно проф. К. Дубняк завідував редакційним відділом Полтавського державного видавництва, а також очолював Бібліографічну комісію сільськогосподарського наукового комітету при НКЗС Раднаркому УРСР.

Саме у 1920-их роках минулого століття в українській економічній географії утверджується краєзнавчий напрям досліджень як один з підходів до розуміння сутності економічної географії. Він сформувався під впливом хронологічної концепції А. Геттнера, просторова концепція якого зводилася до того, що основним завданням географії як науки має бути краєзнавчий опис. Такий підхід до вивчення суспільно-географічних явищ у межах певної території (краю) в подальшому дав теоретичне підґрунтя для формування в українській національній географії (до речі, це було характерно й для світової географічної науки) районного напрямку. В українській географічній літературі цього часу активно

велася полеміка з приводу сутності самого краєзнавства та його співвідношення з географією. Складність у визначенні краєзнавства як науки можна пояснити безсистемністю та неорганізованістю досліджень, що проводилися з вивчення окремих територій, а тому невизначеною предметно залишалась дефініція краєзнавства. Основною методологічною проблемою у цьому контексті залишалося визначення наукового статусу краєзнавства. У цілому ми можемо прослідкувати три підходи до розуміння краєзнавства: краєзнавство як метод дослідження природничих і економічних наук; як початковий курс шкільної географії; як самостійна синтетична наука.

Теоретичні основи краєзнавства як окремої науки в структурі української географії були сповна обґрунтовані К.Дубняком у низці наукових публікацій ученого [4,5,6]. Методологічний статус краєзнавства в Україні у 20-их років минулого століття він порівнював зі становищем географії наприкінці XIX століття. Вчений поділяв думки А. Геттнера стосовно того, що географія є хорологічна наука про земну поверхню, а звідси «справжня царина праці географа, на думку вченого, є краєзнавство» [2, с.227], та Л. Берга з приводу того, що краєзнавство («страноведение»), дійсно, є хорологічна наука та його справді слід називати географією. При цьому аспекти фізичної географії залишалися за межами такої географії або ж розглядалися виключно у контексті взаємодії суспільства і природи.

Знаний у науковому світі як прихильник і теоретик краєзнавчої та районної школи в українській суспільній географії (тоді — економічній географії), К.Дубняк систематично друкував наукові студії в регіональному журналі «Господарство Полтавщини». Серед них назвемо: «Природно-географічні й економічні райони Полтавщини (Досвід районізації Полтавщини)», «Природні багатства Полтавщини», «Матеріали до вивчення Полтавщини» й ін. На особливу увагу географів заслуговує праця «Природно-географічні й економічні райони Полтавщини (Досвід районізації Полтавщини)», у якій учений досить детально давав опис кожного з виділених ним природно-господарських районів краю, зокрема Степового, Центрального та Засулля. Виділяючи на основі природних умов та спеціалізації галузей сільського господарства економічні райони, розкриває загальні риси їх господарства, а також указує на тенденції їх подальшого розвитку, подібний прогноз розвитку галузей складає для кожного району. Проте особливо цінним для нас є укладений проф. К. Дубняком бібліографічний показчик літератури — «Матеріали до вивчення Полтавщини».

У 1924 році професора Костя Дубняка було запрошено до Києва, де він викладав економічну географію в Інституті народного господарства. Але вже в тому ж році він переїздить до Харкова. Починає працювати на посаді професора Харківського інституту народної освіти, де він незмінно викладав курси економічної географії та краєзнавства. З 1925 року він постійний член Українського комітету краєзнавства, а з 1927 року як професор ХІНО став співробітником географічної секції Інституту української наукової мови та краєзнавчого й антропогеографічного відділів Інституту географії та картографії ВУАН. Певний час професор Кость Дубняк працював на посаді заступника директора інституту, був активним членом Українського комітету краєзнавства. На цей час припадає активна робота вченого у розробленні теоретичних і прикладних проблем української економічної географії та географічної освіти.

Стосовно методології економічної географії К. Дубняк підтримував також ідеї А. Геттнера (економічна географія має справу з економічними особливостями і взаємовідносинами різних країн світу і місцевостей) та теоретика російської районної економічної географії С. Бернштайн-Когана (економічна географія має досліджувати економічне життя території — економічного району, через аспекти взаємодії елементів економічного життя цієї території між собою та впливу на подібні територіальні утворення). К. Дубняк пропонує власне розуміння економічної географії як науки про «окремий економічний район, окрему державу, як комплекс економічних районів, держави і державні угруповання, як окремі економічні райони світового господарства, як комплекс окремих економічних районів [...]» [2, с.229].

Краєзнавство К. Дубняк розглядав як галузь географічної науки, при цьому він наголошував, що об'єктом (предметом) географічної науки є саме край («краєвид, місцевість, частина земної поверхні»). Як бачимо, вчений ототожнював поняття краєзнавства з поняттям географії окремого регіону: «краєзнавство — то наука про стан засобів виробництва і продукційних сил у певному територіальному районі» [1, с.2].

Визначаючи на такий лад предмет краєзнавства як географічної науки, К. Дубняк визначав його основні підходи у процесі дослідження географічних об'єктів: 1) синтетично-гармонійний («краєзнавство повинно [...] всебічно охопити все складне життя певного району і природу, і людину, і той виробничий ефект, що є наслідком впливу людини на природу, — в одному малюнку подати й пояснити сучасний стан засобів виробництва й продукційність сил району». Тобто К. Дубняк говорив не про що інше, як комплексний підхід у вивченні району, а це було на двадцять років раніше відомої праці М. Колосовського про територіально-виробничі комплекси; 2) динамічний підхід, якому вчений надавав також вагомого значення, адже він уважав, що географ «не може задовольнитися статикою свого району, він повинен далі показати його динаміку в минулому, оскільки воно привело до сучасного, в сучасному перспективно-майбутньому» [2, с.231]. У цьому відношенні надзвичайно позитивним є те, що К. Дубняк на відміну від поглядів антропогеографічної школи, зокрема С. Рудницького про пізнання географічних об'єктів у їх динаміці, наголошував на пізнанні, крім минулого, й на необхідності географічного прогнозу як методу науки. Інших методичних підходів учений не розглядав, посилаючись на те, що «краєзнавство [...] є систематизоване вивчення того чи іншого району (район, округа, край, держава і т.д.) за методами й принципами географії» [2, с.231].

Не залишив поза увагою К. Дубняк і джерельну базу географії. Її, на думку вченого, мають становити природничі та суспільні науки.

Вагоме місце в теоретичних студіях К. Дубняка займала проблема співвідношення між географією й краєзнавством. Як ми вже зазначали, вчений фактично не розмежовував поняття «географія» та «краєзнавство»: «[...] географія є синтетична наука про географічні краєвиди, географія є не що інше, як краєзнавство, [а] так звана «фізична географія» зовсім не географія, а частина космічної фізики — геофізика» [2, с.232]. Отже, К. Дубняк був схильний розглядати географію як палкий противник фізіоцентризму, але й представником антропоцентризму ми його назвати не можемо, адже на перший план у своїх наукових студіях він постійно висував простір як предмет дослідження географії.

У контексті внутрішньої структури географії (краєзнавства) К. Дубняк виокремлював його економічну складову, як таку, що відбиває реальний стан впливу людини на природу. Саме тому першочерговою складовою науки він називав «економічне краєзнавство». Цей термін використовувався ним як синонім до економічної географії, проте К. Дубняк говорив про хибне, на його думку, тлумачення економічної географії представниками галузево-статистичного напрямку як науки про галузі господарства. Тому економічну географію в тлумаченні В. Дена та К. Воблого він називав «географічною економією». Істинне розуміння економічної географії К. Дубняк убачав у науці «про економічні райони (економічні краєвиди)» [2, с. 232].

Розглядаючи економічну географію і краєзнавство як синтетичну науку, К. Дубняк писав: «страноведение [фактично країнознавство, але на той час використовувався цей термін як синонім до «краєзнавство»] й економгеографія повинні злитися в одну науку. Краєзнавство є в нашому розумінні це «страноведение» плюс економгеографія певної території» [2, с. 233]. Дещо згодом у своїх методологічних студіях К. Дубняк відмічав необхідність реформ в географії у зв'язку з уключенням краєзнавства до системи географічних наук: «при погляді на краєзнавство, як на географічну науку про продукційні сили певної країни, так звана економічна географія вливається в краєзнавство і стає справжньою географічною наукою, невід'ємною частиною описової географії» [3, с. 2].

На початку 1920-их років професор К. Дубняк досить серйозно займався проблемами наукової бібліографії, про що свідчать складені ним бібліографічні покажчики з вивчення географії Полтавщини, а особливо сільського господарства України. У 1922 році в структурі Сільськогосподарського Наукового Комітету України було утворено Бібліографічне бюро, яке очолив К. Дубняк. Бюро проводило досить значну роботу зі створення бібліографічного довідника діячів сільськогосподарської науки в Україні. До складу бюро входили також П. Тутковський, Г. Кох, О. Яната, А. Носов та інші. Результати роботи Бюро у вигляді низки бібліографічних збірників, підготовлених під керівництвом та за редагуванням К. Дубняка, були репрезентовані під час Всеросійської сільськогосподарської виставки, яка проходила у серпні 1923 року в Москві. Протягом 1923 року Бюро підготувало також повну бібліографію наукових робіт академіка П. Тутковського.

У 1924 році К. Дубняк розпочав роботу над створенням національної («краєзнавчої») галузевої бібліографії. Основне завдання, яке ставив перед собою вчений, — це облік літератури, журнальних і газетних статей, що видавалися на території України або на території, заселеній українцями незалежно від мови й місця видання. На думку сучасного українського історика науки професора В. Вергунова, застосування К. Дубняком «краєзнавчого» принципу при складанні наукової бібліографії цілком відповідає і сучасним вимогам щодо визначення національної біографії. Отже, професор Кость Дубняк започаткував національну галузеву бібліографію, а бібліографічні покажчики, підготовлені ним, є прикладом високопрофесійної й сумлінної науково-бібліографічної роботи.

Про вагоме місце професора К. Дубняка в наукових колах України того часу як відомого книгознавця та бібліографа свідчать також його численні рецензії на географічну літературу. Серед них — рецензії на праці К. Воблого, В. Дена,

О. Константинова, Б. Лічкова, Ф. Матвієнка-Гарнаги, Є. Оппокова, С. Остапенка, С. Рудницького, О. Сухова, П. Тутковського, П. Фоміна, Й. Шимоновича й інших.

Отже, К. Дубняк обґрунтував у своїх методологічних студіях власний, відмінний від інших, підхід стосовно предметної сутності економічної географії у межах краєзнавства. Об'єктом (предметом) науки він називав «край», який розумів як певне територіальне утворення (район), на основі дослідження якого вчений, власне, й пропонував виявляти загальні закономірності у розвитку як суспільства, так і природи, яка впливає на господарське життя людини.

У літературі, де трапляються досить обмежені біографічні відомості про професора Костя Дубняка, стверджується, що у 1934 році Інститут географії та картографії було закрито, а більшість його науковців, у тому числі й професор К. Дубняк, були безпідставно репресовані. До цього часу не відомими залишалися місце та точна дата завершення життя шляху професора К. Дубняка. Проте, як стало відомо з архівної кримінальної справи К. Дубняка, у 1934 році йому вдалося уникнути карального апарату радянського режиму і виїхати до міста Сталінград, де він починає працювати в педагогічному інституті на посаді професора кафедри географії разом з українськими професорами А. Синявським (з Києва) та М. Самбікіним (з Полтави). Певний час учений працює на викладацькій роботі у різних середніх та вищих навчальних закладах Росії.

Під час війни професор К. Дубняк повертається до Харкова, де бере активну участь в діяльності харківської «Просвіти», науковому й культурному житті міста. На момент арешту в лютому 1945 році він був заступником директора Харківських гідрометеорологічних професійних курсів. За активну роботу в українських організаціях під час нацистської окупації вченого було засуджено в червні 1945 року до двадцяти років каторжних робіт з обмеженням прав на п'ять років та конфіскацією майна. Проте матеріали архівної справи показують, що професор Кость Володимирович Дубняк у віці 58 років помер 3 серпня 1948 року в місцях позбавлення волі.

Таким чином, розуміючи вагомий внесок Костя Володимировича Дубняка в українську суспільно-географічну науку I половини ХХ століття, адже його науковий доробок становить більше ніж 70 наукових праць з економічної географії, краєзнавства, географії Полтавщини, книгознавства, бібліографії тощо, потрібно також наголосити на його неоціненному доробку в розвитку географічної освіти і науки у Полтавському науковому центрі та у сфері пізнання і висвітлення географії Полтавщини.

Список використаної літератури

1. Дубняк К. Краєзнавство на Україні, його минуле й сьогочасні завдання, коли будується нове життя / К.В. Дубняк // *Культура і побут*. — 1925. — №5. — С. 2 — 3.
2. Дубняк К. Що таке краєзнавство / К.В. Дубняк // *Червоний шлях*. — 1925. — №6-7. — С. 224-237.
3. Дубняк К. На шляху розвитку краєзнавства / К.В. Дубняк // *Культура і побут*. — 1927. — №35. — С. 1 — 2.
4. Дубняк К. Шляхи розвитку географічної науки на Україні за десять років / К.В. Дубняк // *Культура і Побут*. — 1927. — № 48. — С.5-6.
5. Дубняк К. Стан і завдання української географічної термінології / К.В. Дубняк // *Записки Українського науково-дослідного інституту географії та картографії*. — Х., 1928. — Вип. I. — С. 93-97.

6. Дубняк К. Матеріали до методології географії / К.В. Дубняк // Записки Українського науково-дослідного інституту географії та картографії. — X., 1928-1929. — Вип. II. — С. 93-98.
7. Костиця М.Ю. Краєзнавчі студії професора Костя Дубняка і сьогодення / М.Ю. Костиця // Краєзнавство. Географія. Туризм. — № 12 (305). — 2003. — С. 15-17.
8. Мезенцев К.В. Кость Дубняк як український економіко-географ / К.В. Мезенцев // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Географія. — К., 1998. — Вип. 43. — С. 73 — 75.
9. Шаблій О.І. Новітня українська суспільна географія. Хрестоматія / за ред. проф. О.І. Шаблія. — Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2007. — 1008 с.
10. Шевчук С.М. Розвиток суспільно-географічної думки в Полтавському науковому центрі на початку ХХ століття / С.М. Шевчук // Географія та екологія Полтави. — Полтава: Верстка, 2008. — С. 62 — 69.
11. Шевчук С.М. Професор Кость Дубняк — перший професійний географ Полтавщини / С.М. Шевчук // Краєзнавство. Географія. Туризм. — №13 (594). — 2009. — С. 23 — 24.
12. Матеріали сайту «Яскрава сторінка краєзнавчого руху» // korolenko.kharkov.com/kray.

С. М. Шевчук

ПРОФЕССОР КОСТЬ ДУБНЯК — ТЕОРЕТИК УКРАИНСКОЙ ГЕОГРАФИИ И ПРЕПОДАВАТЕЛЬ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ГЕОГРАФИИ ПОЛТАВСКОГО ИНСТИТУТА НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статтє раскрыт вклад выдающегося украинского географа первой половины ХХ века — профессора Костя Владимировича Дубняка. Имя К.В. Дубняка известно в науке как теоретика украинского географического краеведения, одного из лидеров научной школы украинской экономической географии, основателя краеведческих географических исследований территории Полтавщины. Материал статьи раскрывает жизненный путь и научное наследие ученого.

Ключевые слова: профессор Кость Дубняк, история украинской географии первой половины ХХ века, географическое краеведение, научные школы и направления в географии.

S. M. Shevchuk

PROFESSOR KOST DUBNIAK AS A THEORIST OF UKRAINIAN GEOGRAPHY AND AN ECONOMIC GEOGRAPHY TEACHER IN POLTAVA PUBIC EDUCATION INSTITUTE

The article focuses on the contribution of Prof. K.V. Dubniak, the outstanding Ukrainian scientist of the first half of the 20th c. He is well known as a leader in Ukrainian local studies of geography, a leader of Ukrainian school of economic geography, the founder of the local studies in the field of geography of Poltava region. The material reveals the life and academic heritage of the scientist.

Keywords: Professor K.V. Dubniak, history of Ukrainian geography of the 20th c., local studies of geography, scientific schools and trends in geography.

Надійшла до редакції 12 березня 2012 року